

Українська преса і читачі.

І.

Давнього вже лежить на столі у мене купа листів до редакції,—листів од передплатників та читачів нашої газети. Топік мені вже доводилося раз писати про такий самий матеріал, та коли цього року потроху знов його набралося чимало, то не вадить, здається, ще раз його розглянути, як безпосередній голос українського читача, характерний для його поглядів та домагань, що ставить він до нашої преси. Найбільш цікавить мене питання про еволюцію читальницьких кругів, як вона позначається в сьогорічних листах, рівняючи до торішніх. Чи виріс читач за цей рік і чи зробився виразнішим на обличчя? Як він тепер ставить домагання до органів своєї преси? Як він тепер уявляє собі працю робітників пера і чого від них дожидає? За якою, нарешті, мірою свідомості — і не тільки національної, а й загальнополітичної та громадської й літературної — підходить він до оцінки самої преси й тих справ, яким вона свою увагу призначає?

Щедрих колись дав чудові, виразні характеристики усяких категорій з-поміж читачів, починаючи од „читателя-ненавистника“ аж до „читателя-друга“. Питання про читача — це найперше питання для письменника, бо поминувши безнадійних графоманів, яких може тишити самий процес писання, кожен письменник раз-у-раз у своїй роботі має на увазі читача, для якого пише, з ним розмовляє, йому оповідає про свої надії та радощі, з ним ділиться своїм лихом-благом,—звичайно беручи все це не в якогось вузько-особистому розумінні, а з поглядом загальніших інтересів. Читачі — той ґрунт, на який падають зерна-слова, зерна-думки письменника, і цьому зовсім не однаково, який то буде ґрунт, як не однаково й хліборобів, в яку землю своє насіння кидає. Од ґрунту, од його, скажу так, чуйності найперше залежить, чи приймуться ті думки й чи дадуть урожай відповідними діями, а письменник у своїй письменницькій праці, як і хлібороб, тіль-

ки й живе надією на врожай у головах читачів, тільки в тій надії й черпає силу на працю. Вирівить ту надію — і пропаде всяка охота до праці, бо кому ж може прийти в голову свідомо працювати на те, щоб надивитися якусь безнадійну бочку Данила? До такої праці присилувати людину можна, але щоб хто взявся до неї самостійно, із власної волі — того на світі не може бути. Питання про читача — це питання життя для письменника, як письменника, — питання про те, чи робити йому своє діло, а чи зламати перо й занехаяти безрезультатну в такій формі працю. Я вже не казатиму про величезну втрату од повсякчасного духового єднання і міцних зв'язків з силою людей, од свідомості, що своєю роботою ти виховуєш більший чи менший гурт однодумців, які чекають твого слова і в йому шукають відповідей на життєві питання. З утіхою тією на-рівні може бути хіба гіркий жаль од свідомості, що робота твоя марно пропаде, що думки не знаходять одгону серед читачів, — і спочуття, ні навіть уваги. Найгірше болить справжнього письменника ота свідомість, що ні однієї думки не засіяв він в головах читачів своїх, ні одного факта не дав їм, нічого не навчив, ніякого питання не прояснив. Дійти до такої свідомості письменникові — значить поставити хреста над своєю діяльністю. Треба бути одриваним од усього живого, втратити до останнього крихти віру в людей або дійти крайнього пессимізму, щоб написати, як Шевченко під тяжку годину:

*Не для людей, тієї слави
Мержані та кучерній
Очі вірші вірною я,
Для себе, братія моя!*

І коли поет, що слова ці написав, не зламав пера й не кинув писати, мовляв, „для себе“, то тільки через те все ж таки, що в глибині душі жерівля й у його надії, що твори його знайдуть таки шлях до читачів:

Нехай летить додомоньку,—

Кінчає поет журні думки про свої пісні,—
*Та рокашув, як то тяжко
Було їм на світі!..*

Без цієї надії не варто було б письменникові й захожугатися коло праці, і рука

у його не піднялася б до віршування...

Коли таку вагу мають для письменника читачі, то легко зрозуміти, який інтерес викликають безпосередні голоси з читальницьких кругів, та ще в українському письменстві. Український читач, загально кажучи, ще не визначився в масі, не виявив свого обличчя так виразно, щоб письменник наперед міг знати, як у тому чи іншому разі його слово приймється. А ріготи можна, звичайно, гадати, що український читач шо до загальних справ такий само, як, скажемо, й російський. Але разом з тим він і дуже різниться од того, різниться як раз своєю неврівноваженістю загального типу, своєю ріжнородністю. Вже одно те, що в російській пресі кожен може вибрати собі для читання орган до вподоби,—читач „Русскихъ Відомостей“, читач „Русскаго Знамени“ або „Вѣча“ не напіреть, але величезну вагу для диференції читальницького колу, тимчасом як в українській, де єсть одні-два органи, панує шо до цього справжня анархія. Ми маємо одну щоденну газету, зо два тижневі, один місячник — і нехай не спробують ці органи задовольнити усі ті течії, на які розбивається українство. Українець, як шо почував непереможну потребу читати власну щоденну газету, мусить читати „Раду“, — з скрежетом зубовим, з обуренням, коли йому не до смаку її напіртя та зміст, але мусить. Так само не може обійтися він без „Л.-Н. Вістника“, хоч би шо мав проти його змісту, бо инакше зовсім без журнала остався б. Ми зараз почувемо голоси таких читачів з примусу, а тепер тільки скажемо, шо читачі української преси — це така збірна дружина, до якої, очевидно, неможна підходити з звичайною міркою якогось певного напрямку. Єднаючись, і то не завдяки, на самому національному принципі, в усіх інших справах вони так різняться між собою, шо виробити для всіх однаковий більш-менш спосіб писання, навіть шо до мови, не кажучи вже про зміст і напрямки, просто таки не може набути ні один орган української преси. Ота купка листів, що лежить зараз перед мене, надто добре це показує. Чого тільки нема по тих листах!..

„Милостивий государь Т. Шевченко, — так починається один із листів, — покорнейше прошу васъ чтобы вы выслали мнѣ бесплатно ширші вѣдомости и пробное письмо мнѣ очень. Хочется получить отъ васъ Книгу на малороссійскомъ языкѣ“ (правовиспу додержую авторского). Другий читач обурється знов таки до „милостиваго государя Т. Шевченка“ з запитанням, „скільки будуть стоять ваши сочиненія“. Інший знов прохає Тараса Шевченка прислати програму своєї газети... І таких убійче-чудернацьких листів не один, не два. Приходять вони і з Московщини, і з України. Не дурно ж редакція „Радя“ мусіла якась була в листованні наукоукати таку відповідь, яку навожу од слова до слова: „Ст. Фоминка, М. І. Кон — у і де-ким читим. Тарас Шевченко ніколи газети „Радя“ не видавав, бо він помер вже 47 років тому, а „Радя“ виходє всегю третій рік. Його ж „сочиненіа“... „Кобзарь“ видано однією книжкою і ні раніше, ні тепер „повмвчно“ не виходило“. Просто очам віри не ймеш, щоб знайшлися сто українці письменна людина, яка могла б листуватися з Шевченком року божого 1908, коли люде збираються ставити Шевченкові пам'ятника і після того, як сотні тисяч примірників „Кобзаря“ розійшлися по всіх усядах. Прощу уявити, шо такий читач думатиме, читаючі, наприклад, про ярославське свято в Петербурзі, про якогось Крамаря, якугось Галичину, якогось Драгоманова... Та прошу ж уявити й з другого боку, шо письменникові робити, маючи на увазі, шо між його читачима знайдуться такі, які з самим Шевченком листуютьс!..

Ну, та бог з ними, з такими читачима. Це прийнятні не лихий народ і без претензій. Іхне бажання дізнатися про Шевченка і прочитати його твори навіть можна поставити їм на плос: не знає чоловік, та хоч бажав знати і бажання його легко задовольнити, пославши йому „Кобзаря“ та життєпис Шевченка. Але як задовольнити, якою навіть мовою він буде говорити з отаким, напр., суб'єктом, шо пише буквально так: „не стоить заиматьс!я крайнею глупостью, т. е. издавать ка-

кую-то „Раду“ на малороссійскомъ языкѣ, который страшно дурманитъ, даже совсѣмъ сводитъ съ ума всякаго читающаго. Немеленно эту „Раду“ переимѣнть на русскій общедоступный языкъ, не издавать апрель на этомъ безтолковомъ языкѣ. Вѣдь это послѣдняя дрань (sic), а не малороссійскій языкъ... Вотъ и знай!“

Цей анонім очевидно, помилився дверима й зробився читачем „Радя“ толі, як йому треба було читати прийнятні Ревину „Газету“. Так само помилилась і шла спілка анонімів, шо приклала до свого листа вирику з „Радя“ з словами „пін“ і „еврей“ і обурено пише: „Какая гадость, какая грубость и свинство!.. Всякій не лакей, не солдат и не мукланъ не можетъ безъ омерзѣнія взять вашего листка (приміноу кілька знаядто вже цінних дотепів, уваг та компліментів). И „еврей“ Вамъ ничего не помогутъ. А вотъ „Кіевлянинъ“ и Г.-Губернаторъ навѣрно помогутъ, только не Вамъ, а намъ. На нихъ у насъ твердая, надежда и мы увѣрены, что вѣчными и жесточайшими преслѣдованіями они, прекративъ Васъ, помогутъ создаться въ Кіевѣ газетѣ, за которую намъ, украинцамъ, не придется краснѣть, какъ теперь... Поэтому мы такую же вырѣзку отправляемъ разомъ съ этимъ въ „Кіевлянинъ“ съ просьбой оградить (!) насъ отъ подобной литературы. Если же Вы и дальѣ будете продолжать паскудить, то мы такіа же вырѣзки съ массой другихъ отправимъ Г.-Губернатору и таки добьемся прекращения хулиганства, а по Вашему впрочемъ „демократизма“ украинскаго. Хорошій „демократизмъ“, почище кабакаго. Развѣ для Васъ непонятно, что такимъ демократизмомъ Вы закрываете себѣ дорогу къ чистой публикѣ, а особенно къ батюшкамъ, этимъ главнымъ сельскимъ дѣятелямъ. О если бы вверху могла подняты рыло и т. д. Итакъ, не будьте свиньями, ибо Украина пока нуждается только въ людяхъ!..“ Будьте здоровы,—кінчають листа доброзичливі читачі,—и зновъ хорошо оштрафовані, а то і посажені въ дьялькову хату“. За вашу заслугу українську — сль вам в вічі, печина в зуби... (знов проміною рясні читати з „мітрогіно-

малою та літературою, яка ніколи не повинна спускатись з де-якої ідейної високости. До того ж додержувати думки, що „хата—покрішка“, навіть не практично, бо однаково ж учинки того „свого чоловіка“, скоро вони мають громадську вагу, і без нас вийдуть за поріг своєї хати і стануть на-віч перед чужими людьми. І коли ми таким учинкам сами не складемо ціни й не дамо одсічі, то вони на всіх нас покладуть пляму, як на пособників чи переводчиків. Дивитись на небажані вчинки мовчки, значить—як що не допомагати їм, то принаймні покривати й лишати лихе коріння на далі, коли воно, розростаючись, може прибрати занадто вже огидного вигляду. Не зробивши, може й болючої, операції завчасу, як раз дочекаєшся того, що вже й операція не пособить, хоч і як це прикро, хоч і як часом огидно, а треба, конче треба власною рукою розкрити свою болячку, треба самому зробити болючу операцію, бо коли її робитиме чужа рука, то далеко болючіше буде, та й не легко, задавивши хворобу, і ліків проти неї шукати. А надто це треба сказати про такі моменти, коли взагалі помічається пониження літературної етики та коли єсть небезпека, що те пониження йтиме сгесцендо.

Правда, буває полеміка і полеміка. На мою думку, полеміка має вагу і повинна вестися лишень доти, доки виясняється справа та сторони держаться в рямях літературної пристойности, не переходячи на особисті зачіпки. Полеміка літературна—не лайка і не сварка базарних перекупок. На лихо, трапляються полемісти, яким байдуже про справу, байдуже про правду: їм треба тільки, аби, як то кажуть, має було зверху. Звичайно, що з такими нічого довго балакати, а доводиться дати їм повну волю на „полі брани“,—нехай собі гукають на йому до схочу, хоч іноді користно буває—не для них, певна річ, а для третіх особ,—показати, чого такі способи полеміки варті. Я не хочу цим разом чіпати конкретних зразків такої полеміки; скажу тільки, що особисто для мене вона просто огидна і скоро я бачу, що супротивник б'є на те тільки, аби перекричати, то я замовкаю: нехай собі кричить чоловік на здоров'я та пробує, чи голосну горлянку має...

Отже читачі, яким полеміка не до смаку, нехай просто не читають її, але нехай не вимагають, щоб її зовсім не було. Цього не тільки не може, а й не повинно бути, і було б занадто зле, як би так сталося. Спокій могили ні про що добре не свідчить, а тільки про гнилизну та розпад; з другого боку тільки в процесі боротьби думок народжується правда на світ.

А правда—це єдина мета у кожного чесного письменника, що поважає себе та на працю свою дивиться, як на службу єдиній непідкупній правді. Почуття правди, той, скажу так, вищий нюх до неї напевне удержить такого письменника на слизькому шляху полеміки й не допустить його до чисто особистої сварки та справді таки нікому й ні на що непотрібної, шкідливої гризні.

Сергій Єфремов.

Генерал Дюфур.

(З недавнього минулого Швейцарії).

Скільки разів бував я в Женеві, завжди особливу мою увагу звертав на себе монумент, що стоїть там на невеличкому пляцку перед гарним будинком оперного театру. На білому, мармуровому постаменті темна бронзова фігура на коні. Кінь в спокійній позі підняв праву передню ногу, а на коні старенький, безвусий чоловічок, у чудернацькому капелюші простягає чогось перед себе руку, Фігура незвичайно миролюбного, міщанського, не воєвничого вигляду; а тимчасом на білому постаменті стоїть: „Генерал Дюфур, начальник усього федерального війська“, а на другому боці написано, що монумент поставлено генералові коштом нації і гроші напливали з всенародних жертв. Далі дати: час постановки монумента й роки життя Дюфура; видно, що жив він страшенно довго, цю рокив більш восьмидесяти, і вмер в восьмидесятих роках минулого віку. Рокив через п'ять після смерті поставлено вже йому і монумента.

— Що воно за генерал такий дивний? думаю я собі бувало.

Сього літа переходив я той пляц з давнім приятелем старим емігрантом дідом Кузьмою, як його всі тут величають, що вже більш тридцятка літ безвиздно живе в Женеві і зна саме місто та його звичай так, як свою власну хату. До нього і звернувся я за поясненнями.

— Що це за фігура така, скажіть мені будь ласка?

— А ви й досі не знаєте? Та це ж тутешній найбільший вояка Дюфур.

— Ну, кажу, по ньому не видно, щоб був він справжній вояка. Та за щож йому і монумента поставили? Скільки мені відомо, то Швейцарія в останні віки і не воювала серйозно ні з ким?

— Та це ціла історія, а поставили йому монумента за те, що вгамував він революцію. При мені цього пам'ятника й ставили. Як хочете слухати, то я вам можу розкажати всю подію.